

בטחון התשובה

אתם נצבים היום פְּלָכֶם

בפסוק הראשון של פרשתנו פונה משה רבנו אל בני ישראל, ההמומים עדיין מרישומן הקשה של התוכחות האמורות בפרשה הקודמת, ומקומם אותם מעפר. מה לכם כי נפלתם, והלא "אתם נצבים!" מדוע אתם סבורים שאחריכם מפלה, והלא הקב"ה חושב מחשבות "למען הקים אתך היום לו לעם!" רש"י, בעודו יושב בתוך עמו בגלות, בעבי אפלת ימי הביניים, נתן ביטוי לרוח הדברים:

למה נסמכה פרשת אתם נצבים לקללות? לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתיים חוץ ממ"ט שבתורת־כהנים, הוריקו פניהם ואמרו: מי יוכל לעמוד באלו?! התחיל משה לפייסם: "אתם נצבים היום". הרבה הכעסתם למקום ולא עשה אתכם כליה, והרי אתם קיימים לפניו.^א

אדרבה, כאשר מבינים שהברית הכרותה לישראל אינה תלויה בדבר, וסוף ישראל לבוא אל מעלתם העליונה ולמלא את ייעודם על פני האדמה, מבינים שכל אותן תוכחות – אם כדברי התראה ואיום ואם כפורענויות שאכן ניתן להן ביטוי במציאות – לא באו אלא כדי לשרת את העתיד הגדול הזה:

"למען הקים אתך היום לו לעם" – לפי שדיבר לך ונשבע לאבותיך שלא להחליף את זרעם באומה אחרת, לכך הוא אוסר אתכם בשבועות הללו, שלא תקניטוהו אחר שהוא אינו יכול להיבדל מכם.^א

דברים דומים, אך מבהילים בחריפותם, אמר על כך המהר"ל מפראג בשם המדרש^ב:

כיוון שבא הקב"ה ליתן התורה לישראל כפה עליהם הר כגיגית עד שהיו אנוסים לקבל בריתו של הקב"ה, וכתוב אצל אונס "ולו תהיה לאשה לא יוכל לשלח כל ימיו"^ג, ובזה שהיה הקב"ה מאנס אותם נשארו להקב"ה עד שלא יוכל לשלח אותם לעולם.^ד

^א רש"י לכט יב.

^ב לא נודע מקורו, ראה תורה־שלמה סוף פרשת יתרו.

^ג דברים כב יט.

^ד גור אריה, שמות, עמ' קכ (וכן ראה תפארת־ישראל, פרק לב; נצח־ישראל, פרק יא).

הדברים מגיעים למצוות התשובה – "המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום"^ה – שכל פרשתנו עוסקת בה, וגם זמן קריאתה הקבוע לה, סמוך ונראה לראש השנה ולעשרת ימי תשובה, קורא ומעורר לקיומה. בדבריו אודות תשובת הכלל בישראל בוחר הרמב"ם – בהשראת פסוקי פרשתנו – בלשון מיוחדת:

כל הנביאים כולן ציוו על התשובה, ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין, שנאמר: "והיה כי יבאו עליך כל הדברים [האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך] וגו' ושבת עד ה' אלקיך [ושמעת בקלו וגו'] ושב ה' אלקיך [את שבותך ורחמך] וגו'".^ו

פסקו של הרמב"ם קובע את דברי האגדה כמסמרות הלכתיים נטועים – לעולם אין הפורענויות והקללות מהוות נקודת סיום בקורותיהם של בני ישראל. גם כשהמצב הוא קשה וחמור ביותר, ובני ישראל ניגפים בעוונותיהם בארצות אויביהם ושותים לרוויה מכוס הקללה, תמיד ממתינה אחר כותלם הבטחתה של תורה לתשובה ולגאולה.

בין גאולה לתשובה

אנו, הקוראים את הדברים לאחר קרוב לאלף שנה, עומדים ותוהים: אימתי יגיע זמנה של הבטחה זו להתקיים? אם אמנם תלויה הגאולה בתשובה, מהיכן הביטחון שנזכה לראות באורה? הרי מצבו הרוחני של עם ישראל כיום נראה רחוק מאוד מתשובה לאומית כוללת, ואם אמנם הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה – מי לידינו יתקע שעיינו יראו בפלא הגדול הזה?

כדי להבין זאת היטב יש להקדים את המבואר בדברי חז"ל בעניין היחס שבין גאולה ותשובה, כאשר ראשי המדברים הם רבי אליעזר ורבי יהושע, במחלוקתם המפורסמת במסכת סנהדרין:

רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה – נגאלין, ואם לאו – אין נגאלין. אמר ליה רבי יהושע: אם אין עושין תשובה – אין נגאלין? אלא הקב"ה מעמיד להן מלך שגזרותיו קשות כהמן, וישראל עושין תשובה ומחזירן למוטב.^ז

בהמשך הגמרא מופיע משא־זמתן ממושך שבו מביאים שני הצדדים ראיות לדבריהם מדברי הנביאים, כאשר בסופו של דבר "שתק רבי אליעזר", שתיקה המתפרשת כהודאה.

^ה וראה רמב"ן ל יא.

^ו משנה תורה, הלכות תשובה ז: ה.

^ז סנהדרין צז, ב.

נראה לומר שאין חולק על כך שהגאולה תלויה בתשובה, שכן אי אפשר להעלות על הדעת מצב של גאולת עולמים, שבה ישראל מגיעים לתכלית ייעודם ומשמשים כאור לגויים, מבלי שיעשו הכול תשובה. לא נחלקו אלא במשקל שבין שני הצדדים הבאים לידי ביטוי בתולדות ישראל – הבחירה מכאן והסגולה מכאן.

רבי אליעזר מדגיש את הצד הבחירי, באומרו שאין דרך לגאולה אם לא יבחרו ישראל לשוב אל אביהם שבשמים ברצונם הטוב ובתיקון מעשיהם. כשם שבבחירתנו בהפך רצון ה' גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו, כך בבחירתנו לשוב ולעשות רצונו נשוב אל ארצנו ונזכה לגאולה.

רבי יהושע, לעומתו, מדגיש את הצד הסגולי, שמנקודת מבטו הגאולה – והתשובה המאפשרת אותה – נדרשת מצד עצם הנשמה הלאומית הישראלית, ועל כן אינה תלויה בבחירה ואינה מוטלת בספק¹.

כיצד הוכרעה ההלכה בעניין? מקובלנו ששתיקה כהודאה, ועל כן הודה רבי אליעזר לרבי יהושע שהלכה כמותו².

בין כך ובין כך קרויים בני

מחלוקת יסודית אחרת מפורשת במסכת קידושין:

"בנים אתם לה' אלקיכם" – בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים – אתם קרויים בנים, אין אתם נוהגים מנהג בנים – אין אתם קרויים בנים, דברי ר' יהודה; רבי מאיר אומר: בין כך ובין כך אתם קרויים בנים, שנאמר: "בנים סכלים המה"^א, ואומר: "בנים לא אמן במ"^ב, ואומר: "זרע מרעים בנים משחיתים"^ג, ואומר: "והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני א-ל חי"^ד.

^א ואכן המה"ל בספרו נצח ישראל (פרק יא) האריך לבאר שכמו שהבחירה בעם ישראל לא הייתה תלויה בדבר, כך גאולתן של ישראל לא תהיה תלויה בצדקותנו אלא תהיה גזרה אלוקית.

^ב וראה עוד ירושלמי תענית א: א: "רבי ליעזר אומר: אם אין ישראל עושין תשובה – אין נגאלין לעולם, שנאמר: 'בשובה ונחת תושעון' (ישעיהו ל טו). אמר לו רבי יהושע: וכי אם יעמדו ישראל ולא יעשו תשובה – אינן נגאלין לעולם? אמר לו רבי אליעזר הקב"ה מעמיד עליהן מלך קשה כהמן ומיד הן עושין תשובה והן נגאלין, מאי טעמא: 'ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע' (ירמיהו ל ז)... אסתלק רבי ליעזר".

^ג דברים יד א.

^ד ירמיהו ד כב.

^ה דברים לב כ.

^ו ישעיהו א ד.

^ז הושע ב א.

^ח קידושין לו, א.

נראה שמחלוקת זו קשורה במידה רבה לקודמתה, שכן אם בעזיבת רצון ה' מאבדים ישראל את מעלתם כ"בנים", הרי שממילא אין הם ראויים להיגאל, ונמצאו דברי רבי יהודה ורבי אליעזר מכוונים. אך אם "בין כך ובין כך קרויים בנים", כי אז אין הגאולה תלויה בתשובה דווקא, כי רחמי האב על בנים גם כאשר הם פונים אליו עורף, עד ש"מעמיד להם מלך שגזרותיו קשות כהמן" ומביאם לידי תשובה, ונמצאו דברי רבי מאיר ורבי יהושע מכוונים^{טז}.

עוד יש לציין כי מחלוקת זו, העוסקת ביחס שבין בני ישראל לאביהם שבשמים, משליכה גם על היחס שבין הבנים לבין עצמם. אם החטא מנתק את הקשר שבין האב לבניו, כי אז החוטאים יוצאים מכלל המשפחה ואינם נידונים עוד כאחים; אולם אם גם בחטאם הם קרויים בנים, כי אז גם אחים הם, ואחיהם השומרים את דרך ה' מחויבים לנהוג בהם מנהג אחווה ולראות בהם חלק בלתי נפרד ממשפחתם.

כמי נפסקה ההלכה במחלוקת זו? מקובלנו שבמחלוקת רבי יהודה ורבי מאיר הלכה כרבי יהודה^{יז}, ואם כן אין תקווה לבנים שסרו מדרך ה' ו"כל באיה לא ישובו". ואף על פי כן, מצינו במקורות ראשונים ואחרונים שבסוגיה זו נפסקה ההלכה כרבי מאיר, ש"בין כך ובין כך קרויים בנים". להלן כמה ראיות לכך:

א. רבי יהודה ברבי מאיר, הפייטן מבעלי התוספות, משלב בין שורות פיוטו את שיטתו של רבי מאיר כמלתא דפשיטא:

מקים מעפר דל ואביון מאשפה / פְּנִסְתָּךְ אל תתן לכלה ולחרפה,
אם בפיקודיך מתעצלת ומרפה / על כל פשעיה חִיבְתָךְ תהא מחפה,
יתרה חיבתם לפניך אדוני האדונים / בין כך ובין כך קרואים לך בנים.^{יח}

^{טז} מסתבר שפסיקתו של רבי מאיר ש"בין כך ובין כך קרויים בנים" החלה עוד בדרשת אשתו ברוריה, שתיקנה אותו "מי כתיב יתמו חוטאים? חטאים כתיב ורשעים עוד אינם" (ברכות י, א), וממילא אך אם תחל הגאולה בבנים שסרחו, סופם של הבנים לעשות תשובה כדברי הרמב"ם לעיל.

^{יז} עירובין מו, ב.

^{יח} סליחות ליום שלישי, מאת רבי יהודה ברבי מאיר, מבעלי התוספות, נכדו של רש"י. אם נתבונן בדברים היטב, היטב, נמצא שיש בהם כדי ליתן טעם גם לדין שנשמך לפסוק זה בתורה: "בנים אתם לה' אלקיכם" – בין כך ובין כך, גם כאשר אתם נוהגים כ"לא עמי", ומשום כך "לא תתגודדו". אל תיעשו אגודות אגודות, שהרי יש ביניכם אחווה נצחית כבניו של אב אחד, ואל תטילו פצעי אבל בבשרכם, מעשה המורה על ייאוש, שלדברי רבי מאיר לעולם אין לו מקום (שהרי לא יידח ממנו נידח). ויש לציין שיומא דהילולא של רבי מאיר נחוג בטבריה בפסח שני, שהוא חג ההזדמנות השנייה המיועד לאותם טמאים שהחמיצו את קרבן הפסח במועדו, כלומר: אין יהודי שלא ייכנס לברית בסופו של דבר, וגם מי שמעשיו הרחיקוהו יש בידו לשוב ולהתקרב.

ב. הרשב"א דן בתשובותיו במעמדו של ישראל מומר, ומסיק: "דקידושיו קידושין וגיטו גט ואשתו אסורה עד שיגרש בגט כישראל ובכלל בנים הוא, כדברי רבי מאיר... ואע"ג דרבי מאיר ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה, הכא רבי מאיר קרא קדייק [=מוכיח את דבריו מדיוק הפסוקים]"^ט.

ג. הטעם שלא קבעו הלכה כרבי מאיר מבואר בגמרא שהוא מפני ש"לא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו"^י. אמנם בהלכות גאולה אין הדבר תלוי בארץ אלא בשמים, והקב"ה הלא הוא ודאי יורד לסוף דעתו של רבי מאיר ופוסק הלכה כמותו^{יא}.

ד. הבן־יהודע (לרבי יוסף חיים, בעל ספר "בן־איש־חיי") כותב שאף על פי שבמחלוקת רבי יהודה ורבי מאיר הלכה כרבי יהודה, זה דווקא בשאר העולם, אך באתריה דרבי מאיר – בעירו שבה הוא המרא דאתרא – הלכה כמותו^{יב}.

אותו מקום הנחשב לאתריה דרבי מאיר הוא טבריה^{יג}, שלגביה מצינו בגמרא שתי מימרות: האחת, שממנה תתחיל הגאולה, שכן עשר גלויות גלתה סנהדרין –

מלשכת הגזית לחנות, ומחנות לירושלים, ומירושלים ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית שערים, ומבית שערים לציפורי, ומציפורי לטבריא, וטבריא עמוקה מכולן, שנאמר: "ושפלת מארץ תדבֵרִי"^{יד}... אמר רבי יוחנן: ומשם עתידין ליגאל, שנאמר: "התנערי מעפר קומי שבי"כה"^{טו}.

והשנייה, שנקרא שמה גם "רקת", על שום "שאפילו ריקנין שבה מלאין מצוות כרימון"^{טז}.

מעתה, מבאר הבן־יהודע, יש לנו להבין ששני הדברים קשורים ותלויים זה בזה:

^ט שו"ת הרשב"א ח"א סימן קצד.

^ב שם יג, ב.

^ג בן־יהודע ר"ה ל, א.

^ד וכמבואר בגמרא שבמקומו של רבי יוסי הגלילי היו אוכלים בשר עוף בחלב (יבמות יד, א).

^ה עיין ירושלמי חגיגה ב: א: "רבי מאיר הווי יתיב דרש בבית מדרשא בטבריא". ועיין ירושלמי סוטה א: ד: "רבי מאיר דרשה כל ערב שבת בחמת", והלא חמת היא טבריה, ונקראת כן על שם חמי טבריה (עיין מגילה ו, א). בעניין זה, ראוי לציין שמאותו חבל ארץ של טבריה וסביבותיה יצאו המינים בטענתם שהקב"ה זנח את עמו ישראל והחליפם באומה אחרת, ומשם מוכרזת ההלכה בשם רבי מאיר ש"בין כך ובין כך קרויים בנים", לעד ולעולמי עולמים, בכל חילופי התמורות והזמנים, ואהבת האב לבניו מקלקלת את השורה ודוחקת את חשבון המעשים אל השוליים.

^ו ישעיהו כט ד.

^ז שם נב, א.

^ח ראש־השנה לא, א.

^ט מגילה ו, א.

"רקת זו טבריא... ולמה נקרא שמה רקת? שאפילו ריקנין שבה מלאין מצוות כרימון" – נראה לי בס"ד קאי על דור שתהיה בו הגאולה, יען דאיתא ב[מסכת] ראש השנה מטבריא עתידין ליגאל, וכן כתב הרמב"ם בפרק יד מהלכות סנהדרין^כ, יעוין שם. ועוד נראה לי כי טבריא היא אתריה [=מקומו] דרבי מאיר בעל הנס, דסבירא ליה גם בזמן שאין עושין רצונו של מקום נקראים בניים, ואם כן לפי סברתו יש להם מחילה מדין אב שמחל על כבודו בכל עת, ואז לפי זה אין העבירות מכבות את המצוות כיוון דנמחלין, וממילא יישארו מלאים מצוות כרימון. ואע"ג דרבי יהודה פליג על רבי מאיר בזה, וקיימא לן בעלמא הלכה כרבי יהודה, מכל מקום כיוון דטבריא אתריה דרבי מאיר היא דנין יושביה על פי סברתו, וכמו שכתב הרב "אמת ליעקב" ז"ל.^{כט}

נגיעה מיוחדת יש לתשובתו זו של הבן איש חי לדורנו, דור הגאולה. כביכול, אומר הוא, כשיבוא הקב"ה לגאול את עמו ישראל ויהיו מעשיהם מעכבים את גאולתם, לא תהיה לו יתברך עצה אלא להתחיל את הגאולה מטבריה – אתריה דרבי מאיר. אם בכל מקום אחר הלכה כרבי יהודה, הרי בטבריה קיבלו עליהם את רבי מאיר ואין דנים אותם אלא כסברתו. ממילא, ממקום זה יכולה הגאולה להתחיל אע"פ שישראל לא נוהגים מנהג בניים, וזכאים הם לגאולה.

מתוך כך ברורה שיטת מרן הרב זצ"ל, שלאורו אנו הולכים, בדבר יחסנו לאחינו גואלי הארץ שפרשו מדרך ה'. בתשובה לתמיהתו של הרידב"ז על אהדתו ליישוב הארץ למרות שחלק גדול מהמתיישבים היו חלוצים עוזבי תורה, השיב שזכות ארץ ישראל מגנה אפילו על רשעים, והוסיף:

וקל וחומר לזרע קודש זרע בחונים בני אברהם יצחק ויעקב, דאע"ג דלית בהו הימנותא איקרו בני מעלי וכדעת רבי מאיר שהלכתא כוותיה בהא (וכמו שסתם ה'סלח' "בין כך ובין כך קרויים לך בניים", וכן בתשובות הרשב"א ח"ב סי' קצד וסי' רמב)... וכל המתאמץ להטות כלפי חסד ולהמליץ על ישראל אפילו כשאין עושים רצונו של מקום הרי זה משובח, וק"ו שיש למצוא בכל אחד ואחד גם בקלים שבישראל כמה מרגליות יקרות של מעשים טובים ומידות טובות מה שאין לשער,

^כ ואלו דבריו: "ולעשרה מקומות גלו וסופן לטבריה, ומשם לא עמד בית דין גדול עד עתה, וקבלה היא שבטבריה עתידין לחזור תחילה, ומשם נעתקין למקדש".
^{כט} בן יהוידע, מגילה ו, א.

שבוודאי ארץ ישראל מועילה להם להעלותם ולקדשם ואם אין הדבר נראה בגלוי בהם יראה בזרעם ובזרע זרעם, ככתוב "יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם".^ל

אם ניתן לבנו לדבר, נמצא שרוח הקודש הציצה מתוך דברי הבן־יהוידע, שהרי כדבריו כן היה – ואנחנו עדים. הפתח לעצמאות ישראל ולכיבושיו בגאולה אחרונה, שאנו מונים לה בשנה זו ע"ב שנים, לא נפתח אלא מטבריה. בעשירי בניסן (ה'תש"ח) – הוא היום שבו עברו בני ישראל את הירדן^{לא} ובאו אל הארץ בגאולה הראשונה, הוא היום שבו מתה מרים^{לב} ונטמנה בארה במי הכינרת, ימה של טבריה^{לד} – עלו כוחות ההגנה על טבריה, כבשו אותה, הורישו את כל יושביה הערבים והכריזו בה על עצמאות ישראל ארבעה שבועות לפני קום המדינה^{לז}. חיילי ההגנה לא היו כולם מן ה"נוהגים מנהג בנינים", כידוע; ובכל זאת, הם שזכו להיות מבורי הגאולה, כי "באתריה דרבי מאיר דנין יושביה על פי סברתו"^{לה}.

שנה לאחר מכן, בעת חגיגות יום השנה לשחרור טבריה, אמר דוד בן־גוריון: "טבריה קפצה בראש והכריזה על עצמאותה כארבעה שבועות לפני המדינה, כאשר עשתה זאת גם לפני הרצל על ידי דון יוסף נשיא^{לו} והרב חיים נסים אבולעפיה^{לז}. זה מוכיח שהעצמאות לא באה בפקודה מגבוה אלא זינקה ממעמקי רצון העם". ואנו נענה כנגדו ונאמר: הגאולה מופיעה ממעמקי רצון ה' לגאול את עמו על ידי בניו אף אם אינם ראויים לכך, ומתוך כך הופיעה ברצון הבנים. וכשם שהופיעה בעת אתחלתא דגאולה בטבריה, כן תיגלה ותיראה עלינו במילואה עם חידוש הסנהדרין בעיר זו, ומשם תעלה ותבוא לירושלים עם בניין בית קודשנו ותפארתנו במהרה בימינו, אמנן – "ובסברתו של רבי מאיר נעשה עמידה לישראל בעולם"^{לי}.

^ל איגרות ראי"ה ח"ב, עמ' קצד.

^{לא} יהושע ד יט.

^{לב} תרגום יונתן בן עוזיאל לבמדבר כ א, הובא בטור או"ח סימן תקפ. וכן הוא בסדר עולם רבה.

^{לד} "אמר רבי חייא בר אבא: כל מי שהוא עולה להר הישימון וראה כמין כברה קטנה בים טיבריא – זוהי בארה של מרים" (ירושלמי כתובות יב; ג; ויקרא רבה כב: ד).

^{לז} ראוי לציין שגם קודם לכן ניכרו סימני הגאולה בטבריה, שהייתה העיר הראשונה בארץ ישראל שבה כיהן יהודי (זאכי אלחדיף הי"ד) כראש עיר.

^{לה} בן־יהוידע, מגילה שם.

^{לו} שהיה סוחר ומדינאי והייתה לו השפעה גדולה אצל השלטון העות'מאני בזמן הסולטאן סולימאן הראשון, ולקח חלק פעיל בניסיון שיקומה של טבריה.

^{לי} היה רבה של טבריה וראשון לציון בירושלים, נפטר בתרכ"א.

^{לז} בן יהוידע, קידושין שם, ומבאר רבי חיים ויטאל שלכן נקבר רבי מאיר מעומד, כי הוא מעמידם של ישראל, עיי"ש.